

Вид Острозького замку в 1799 році. Акварель П. Раслера.

Завдяки таким укріпленням Острог наприкінці XVI – на початку XVII ст. став майже неприступним для нападників містом, що стало важливим чинником його економічного й культурного розвитку.

Література: Годованюк Е. М. Надвратные башни городских укреплений Острога и Дубно // Строительство и архитектура. – Киев, 1969. – № 5. – С. 33-36; Її ж. Пам'ятки будівельної діяльності князів Острозьких в Острогу // Острозька давнина: Дослідження і матеріали / Відп. редактор І. З. Мицько. – Вип. 1. – Львів, 1995. – С. 40-56; Перлштейн А. Описание города Острога // Чтения Общества истории и древностей российских при Московском университете. – Москва, 1847. – № 4. – С. 4; Kardaszewicz S. Dzieje dawniejsze miasta Ostroga. Materiały do historyi Wołynia. – Warszawa – Kraków, 1913. – S. 92-111.

*Ярослава Бондарчук,
Олександр Бондарчук*

Огієнко Іван
(митрополит Іларіон)
(* 2(15).01.1882, м. Брусилів –
† 29.03.1972, м. Вінніпег)

Видатний український вчений, релігієзнавець, мовознавець, славіст, історик укр. церкви і культури. З молодості – національно свідомою людиною, церковний, політичний, державний і культурний діяч, організатор української вищої (університетської) освіти. Спочатку – доцент, а потім професор низки університетів.

Народився в бідній селянській родині в м. Брусиліві на Волині. 1903 р. приїхав до Острога, де екстерном закінчив чоловічу класичну гімназію. Мабуть, із часу перебування О. в Острозі і виник інтерес його до

Острозької старовини, історії Острога, князів *Острозьких*, особливо князя *В.-К. Острозького*, острозького культурно-освітнього центру XVI-XVII ст., ОА. Згодом вступив до університету св. Володимира (у Києві).

Іван Огієнко

Навчання в університі в 1903-1909 роках. О. поєднував із науковою діяльністю. Після Лютневої революції і падіння Російської імперії брав активну участь у державній, політичній і освітній роботі, будівництві Української держави доби Центральної ради, УНР, Директорії; проводив значну роботу щодо створення Української автокефальної православної церкви, становлення та розбудови національної університетської освіти в Україні. У 1918 р. заснував Український державний університет у м. Кам'янці-Подільському. Разом із Директорією поки-

нув Кам'янець-Подільський та емігрував у Польщу. Свою науково-педагогічну роботу О. продовжив як професор Варшавського університету. Під час окупації Німеччиною Польщі О. зосередив зусилля на церковних справах, формуванні структур української православної церкви. У 1940 р. прийняв чернецтво, наречений іменем Іларіона. О. був висвячений на ієромонаха, одержав сан архієпископа Холмсько-Підляського з катедрою в старовинному українському м. Холмі. 16 вересня 1944 року архієпископ Іларіон удостоєний звання холмсько-підляського митрополита. Згодом із наближенням радянських військ переїхав до Словаччини, потім до Швейцарії, а 19 вересня 1947 року до м. Вінніпега в Канаді. Восьмого серпня 1951 року надзвичайний собор Української греко-православної церкви в Канаді обрав митрополита Іларіона своїм первоієрархом.

У низці праць О. неодноразово звертався до історії князів *Острозьких* і ОА. У популярній концентрованій формі О. подав відомості про ОА у своїй останній монографії про князя *В.-К. Острозького* "Князь Костянтин Острозький і його культурна праця. Історична монографія" (видання української православної громади в Кенора, Онтаріо, для відзначення 75-ліття життя митрополита Іларіона, Вінніпег, 1958). У розділі "Освітня праця князя Костянтина" зазначено, що він "заклав десь у другій половині 1570-х рр. і вищу школу в самому Острозі. Ця найперша вища школа, Острізька академія, мала величезне значення в історії культури України. Тоді якраз з'явилось друкарство в Європі і князь Костянтин Острозький не пожалів своїх коштів, щоб відкрити друкарню в м. Острозі... І місто Остріг стало центром освіти й культури для всієї України, на що князь Костянтин не шкодував матеріальних засобів. Діяльність Острозького була дуже широка і сильно корисна, бо справді реально рятувала український народ" (с. 46-47). Належ-

ним чином підкреслив значення діяльності князя *В.-К. Острозького* у концентрації в Острозі “всіх видатних вчених, яких ставить на працю у своїй академії, у своїй друкарні, або на працю перекладів з чужих мов, або виготовлення біблійних текстів” (с. 47). Принципово важливі положення *О.* розкрив у розділі “Навчання в Острозькій академії”, відзначивши, що це був навчальний заклад т. зв. вільних наук, поділений на дві частини – молодшу і старшу. У молодшій викладались три науки: граматики, риторика і діалектика, а в старшій – чотири: арифметика, геометрія, музика й астрономія. “Таким чином, – писав *О.*, – Острозька школа мала характер європейської вищої школи” (с. 108). Велика увага зверталась на викладання мов – слов’янської, грецької та латинської, тому “Острозька школа звичайно називалась “триязычним ліцеєм” (с. 108). Підкреслив, що “латинська мова викладалася в Острозі дуже поважно” (с. 110). Поряд із цим зазначив, що про “повстання і життя Острозької школи маємо дуже мало фактичних даних. Яка саме була ця школа, не відомо, але у всякому разі була школа вищого типу... Дійсно, князь *Костянтин Острозький* пильно старався, щоб його школа стала університетом і звалася Академією..., тому й ми маємо право звати її так, як хотів князь *Костянтин*, і як звали самі професори: академія” (с. 111-112).

О. розглянув питання про збирання вчених до м. Острога, грецькі впливи в Острозі, про острозький гурт учених, учнів *ОА* (називає тільки найвидатніших із них: *Петра Сагайдачного*, *Максима (Мелетія) Смотрицького*, сина *Герасима*, *Іова Княгиницького*, *Кипріяна*, “родом з Острога”, “спудея” *Федора* “з України”). Історичне значення *ОА* в тому, як підкреслив *О.*, що: “це була перша висока наша школа, школа “вільних наук” в Україні. Школа від свого початку ясно поставила собі за головну ціль оборону Православія перед наступом розкладових католицтва та унії, і

цю ціль повно виконала... Остріг став культурним осередком великого розміру. Осередком був справді широкий своєю працею: була академія, була друкарня, появилися полемічні твори на оборону Православія, появилася перша Біблія, вийшли нові виправлені Богослужбові Книги. Справді, уперше постав великий культурний осередок в Україні!.. Взагалі, усе найцінніше, що вийшло в Україні за роки 1577-1608..., вийшло з Острога, вийшло за впливом князя *Костянтина Острозького*” (с. 122-123).

У книзі “Українська культура”, що мала популярний характер і була складена після революції 1917 р. для студентів Київського українського народного університету (1918 р.), коротко визначена теза: “Закладаються у нас нові вогнища, що боронять рідну культуру і старобатьківську віру од унії, а в місті Острозі, незабутнім патріотом українцем князем *В.-К. Острозьким* (1526-1608) у другій половині XVI віку зароджується славна Академія острозька, і коло цієї академії згуртувалися кращі сили України, їх кращі наукові сили, що повели вперед і рідну літературу, і рідну культуру” (с. 24).

З усіх монографічних праць *О.* найбільш важливою та інформативною щодо *Острозької друкарні* відзначається “Історія українського друкарства”, видана у 1925 р. (останнє перевидання у Києві здійснене в 1994 р. в заснованій у 1989 р. серії бібліотеки “Пам’ятки історичної думки України”). Повідомляються численні вірогідні і документальні матеріали про *Острозьку друкарню*, визначення ролі Острога у пізньому середньовіччі: “...своєю силою особливо славився Остріг в другій половині XV віку, ціле XVI та самий початок XVII віку. Остріг став в кінці справжнім культурним центром, осередком цілої Волині, і в справах культури був першим містом на всю Україну, значно перевищуючи навіть Львів... Виступив князь *Костянтин* на оборону прав свого на-

роду українського, а перед усім на оборону його батьківської віри... і князь вирішив попрацювати головно для підняття культурного рівня свого народу – князь заснував в себе в Острозі найкращу для свого часу школу і друкарню при ній” (с. 188). Проблематичною є думка О. про істотний вплив *А. Курбського* на князя *В.-К. Острозького* щодо заснування в Острозі вищої школи і друкарні. До того ж таке його твердження є безапеляційним: “Безумовно, князь Курбський, гарячий оборонець православної віри, помітно впливав на Острозького, і це він перший прищепив йому думку закладати в Острозі добру школу і друкарню. Про те саме нагадували князеві вищі східні ієрархи, греки, що взагалі мали добрий вплив на розвиток культури українського народу...” (с. 189). Як пише О., “потроху в Острозі збиралися кращі вчені свого часу і місто ставало найкращим освітнім осередком на Волині” (с. 192). Особливість жанру цього видання – поєднання суворой документації, зведеної систематизації свідчень та бібліографічних позицій щодо друкарства і частково освіти в Україні. Значення ОА в історії України нерозривно пов’язується з роллю *Острозької друкарні*, яка “була найперша постійна друкарня на українській землі”. Твердо висловлено переконання, що увесь той час Острог був “найсвітлішим центром української культури та його діяльність – це окрема доба в нашій історії”, а “видання остріжські увесь час користувались на Україні заслуженою пошаною” (с. 205).

Вартою уваги є гіпотеза О.: “Можливо..., князь Костянтин вважав увесь центр культурно-освітньої праці перенести з Острога до Дермані, бо Остріг з його галасливим характером княжої столиці був менше придатний для цього, ніж тиха та спокійна Дермань” і мотивував це тим, що “і справді бачимо, що по 1602 р. в Острозі на якийсь час видавнича діяльність вспинається”. На дум-

ку О., “цілу Остріжську друкарню десь в кінці 1602 р. чи на початку 1603 р. перевезли з Острога до Дермані...” (с. 212-213).

У цій же монографії О. є відомості про культурних діячів, що працювали в Острозі наприкінці XVI – початку XVIII століття. Серед них *І. Федорович (Федоров)*, який називався іноді Хведорович, *З. Копистенський*, *Герасим Смотрицький*, пресвітер *Василь*, вчений “*Клірик Остріжський*”, священник *Дем’ян Наливайко*, перекладач ієромонах *Кипріян*, *Бронський (Броневський)*, *Мелетій Смотрицький*, *Тимофій Михайлович*. Проте О. не робить спроби ідентифікації особистостей деяких із них, що виступали під псевдонімами. Названі також греки *Кирило Лукаріс* і вселенський патріарх Єремія (с. 193).

Уже посмертно в 1991 р. у Вінніпезі Інститутом дослідів Волині опублікований збірник творів митрополита Іларіона “Українська культура і наша церква. Ідеологія української православної церкви. Життєпис”. Щодо ОА, то на неї звернута увага в перших двох студіях цього збірника. У розділі “Наука” він говорить про “граматику” учня ОА *М. Смотрицького* 1619 р., що вона “стала на довгий час шкільним підручником...”, а правопис *Мелетія Смотрицького*, за його *Граматику*ю 1619 р., тримався в українському письменстві почасти аж до кінця XVIII віку, а його коріння знати ще й тепер, особливо в правописові російському” (с. 16).

Загалом О. сприяв популяризації свідчень про ОА серед широких кіл громадськості, університетської молоді в Україні і в західній українській діаспорі.

Твори І. Огієнка: Вікові наші рани. – Вінніпег. – 1960; Дохристиянські вірування українського народу. – Вінніпег, 1965; Історія українського друкарства. Історично-бібліографічний огляд українського друкарства XV-XVII в. – 3-є вид. – Київ, 1994 (1-ше вид. – Львів, 1925., 2-є вид. – Вінніпег, 1983); Історія церковнослов’янської мови. – Вінніпег, 1970. – Т. 1, 2 (передрук з 1-го видання. – Варшава, 1927); Князь Костянтин

Острозький і його культурна праця. Історична монографія. – Вінніпег, 1958; Нариси з історії української мови. Система українського правопису: популярно-науковий курс з історичним освітленням. – 2-е вид. – Вінніпег, 1990 (1-е вид. – Варшава, 1927); Релігійність Т. Шевченка. – Вінніпег, 1964; Рятування України. На тяжкій службі своєму народові [Спогади]. – 2-е вид., допов. – Вінніпег, 1968; Св. Почаївська Лавра. – Вінніпег, 1961; “Слово про Ігорів похід” – найвеличніша пам’ятка української культури XII ст. – 2-е доп. вид. – Вінніпег, 1967; Українська культура і наша церква. Ідеологія української православної церкви. Житєпис. – Вінніпег, 1991; Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу: Курс, читаний в українським народнім ун-ті. – Київ, 1991 (1-е вид. – Київ, 1918); Українська церква за Богдана Хмельницького 1647-1657. – Вінніпег, 1955; Українська церква: Нариси з історії української православної церкви: У 2-х т. – Київ, 1993. – Т. 1-2 (передрук з вид. Прага, 1942. – Т. 1-2).

Джерела: Archiwum Akt Nowych. Ministerstwo wuznań religijnych i oswiecenia publicznego. – № 46-92. – Ogijenko Jan.

Література: Бобровницька Т. Вчений, дослідник, громадський діяч // Життя і слово. – 1994. – 24 вересня; Данилюк П. Нова праця митрополита Іларіона [Українська культура і наша церква – Ідеологія української православної церкви – Житєпис. – Вінніпег, Канада, 1991] // Літопис Волині. – Вінніпег, 1992. – Ч. 17-18. – С. 192-193; Жалобна книга в пам’ять митрополита Іларіона. – Вінніпег, 1973; (Жулинський М.) “Людина невсипущої праці й обов’язку” // Огієнко Іван. Українська культура. – Київ, 1992. – С. 5-10; Задорожній В. Іван Іванович Огієнко – мовознавець // Митрополит Іларіон. Українська культура і наша церква. Ідеологія української православної церкви. Житєпис. – Вінніпег, 1991. – С. 73-81; Ковальський М. Персональна справа Івана Огієнка в Архіві нових актів у Варшаві // Український історик. – 1995. – № 1-4 (124-127). – С. 259-267; Костриця М. Ю. Іван Огієнко – випускник Острозької гімназії // Матеріали IV наук.-краєз. конф. “Остріг на порозі 900-річчя”. – Острог, 1993. – С. 61-63; Кушнір М. Іван Огієнко // Острозькі просвітники XVI-XX ст. – Острог, 2000. – С. 244-252; Літопис Волині. – Вінніпег. – 1992. – Ч. 17-18; Мулик-Луцик Ю. Наукова праця митрополита Іларіона // Ювілейна книга на пошану митрополита Іларіона. – Вінніпег, 1958; Науковий збірник в 30 річницю наукової праці професора, доктора Івана Огієнка. – Варшава, 1937;

Нестеренко А. Митрополит Іларіон – служитель Богові і народові // Ювілейна книга на пошану митрополита Іларіона. – Вінніпег, 1958; Онуфрійчук М. Служив народові й Богові // Літопис Волині. – Вінніпег. – 1992. – Ч. 17-18. – С. 28-34; Поляшук Я. Острогіана митрополита Іларіона // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта. Науковий збірник. – Вип. 4. – Кам’янець-Подільський, 2009. – С. 139-144; Савчук П. О. Остріг у дослідженнях І. І. Огієнка // Матеріали VI-ї Острозької наук.-краєз. конф. “Остріг на порозі 900-річчя”, 1995. – Остріг (1996). – С. 189-190; Степовик Д. Іван Огієнко // Літ. Україна. – 1992. – 16 січня; Тези доповідей всеукраїнської науково-практичної конф., присвяченої 110-роковинам від дня народження професора Івана Огієнка. – Львів, 1992; Тимошик М. Невтомний сівач на українознавчій ниві // Огієнко І. І. Українська культура (серія “Пам’ятки історичної думки України”). – Київ, 1994. – С. 7-33; Чуб Д. Нове видання “Історія українського друкарства” // Літопис Волині. – Вінніпег, 1988. – Ч. 15. – С. 227-228; Чуб Д. Словник проф. І. Огієнка // Літопис Волині. – Вінніпег, 1988. – Ч. 15. – С. 229-230; Gerus O. W. Iwan Ohienko and founding of Kamianets-Podilsky Ukrainian state University // Український історик. – 1990, Ч. 1-4 (104-107). – С. 78-92.

Микола Ковальський

“Октоїх” (Дермань, 1604)

“Октоїх” (дослівний переклад із грецької “Осьмогласник”) – одне з літургійних видань, що включає чинопослідування вечірні, повечір’я, вранішньої та літургії, змінні впродовж року. Всі піснеспіви розділені на 8 гласів, звідки утворилася й назва. Легендарним автором вважається Іоан Золотоустий.

Назва за титулом: “Охтаикъ, сирѣчь ѿсмогласникъ, твореніє ѿчасти прпѣбнаго ѿца нашего Іванна Дамаскина”. На титулі зазначено початок друкування книги 12 квітня 1603 року; в післямові – дату закінчення друкування 12 вересня 1604 року. На звороті титулу вміщено герб князя В.-К. Острозь-